

NYA AVHANDLINGAR

Ann-Charlotte Münger: *Stadens barn på landet. Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*. Tema Barn. Linköpings universitet, Linköping 2000. 309 s. Ill. English summary. ISBN 91-7219-697-1.

Ann-Charlotte Müngers avhandling handlar om Sveriges första koloniförening, "Föreningen för Stockholms skollofskolonier", under tidsperioden 1883–1967. Det övergripande syftet är att med utgångspunkt i den svenska koloniverksamheten undersöka hur den moderna välfärdssamhällets framväxt kom att skapa en ny barndom med ett nytt innehåll. Den stora frågeställningen rör diskursens förhållande till praxis: Kunde föreställningen om den goda barndomen omsättas i praktiken? I hur hög grad fornedades koloniverksamhetens innehåll av det dagliga livet på kolonierna?

Müngers undersökning karaktäriseras av ett tvärvetenskapligt kombinerande av perspektiv, nivåer och källmaterial. Detta innebär att ett ovanifrånperspektiv kombineras med ett underifrånperspektiv, de stora berättelserna kompletteras med de små berättelserna. Det övergripande sociala och kulturella sammanhanget som innehåller berättelserna om välgörehets- och hälsoprojektet samt disciplinerings- och kultiveringssträvandena avbryts med berättelserna om livet på kollo i praktiken, berättelser där barnen och personalen blir aktörer och där motståndet mot maktens kultiveringssträvanden kan upptäckas. Studiet av strukturerna kombineras med studiet av individerna, där människorna framstår som subjekt och aktiva skapare av sin egen verklighet.

Författaren har tagit en rad olika discipliner till sin hjälp, samhällsvetenskapliga perspektiv på samhällsstrukturerna, historiska och idéhistoriska processuella perspektiv samt antropologins och etnologins kulturanalys med dess hermeneutiskt präglade perspektiv. Analysen av de bärande kulturella temana i koloniverksamheten är inspirerad av Clifford Geertz kulturanalytiska forskningsperspektiv. Münger kritiserar dock begreppen kultur och kulturellt system. Hon menar att dessa är alltför fastlåsande och hon använder istället

termen "kulturell ordning" och vill på så sätt markera det föränderliga i kulturen.

Källmaterialet är rikhaltigt och av varierande karaktär. Det består av offentliga tryck, som t.ex. statliga utredningar och referat av riksdagsdebatter, tidskrifter, handböcker om skolhälsovård, tryckt material som årsberättelser och minnesskrifter, otryckt material i form av arkivmaterial från föreningar som protokoll, inspektionsberättelser, brev etc. samt 29 stycken intervjuer.

Münger har några viktiga utgångspunkter för sin studie. När hon skildrar utvecklingen från filantropi till offentligt välfärdssystem utgår hon från ett resonerande om en ökande professionalisering och hänvisar därvid bl.a. till studier av idéhistorikern Roger Qvarsell. Men hon pekar också på att det på grund av det sociala nätverket och det ekonomiska samarbetet fanns en kontinuitet mellan systemen. En annan kontinuitet framhävs också, nämligen den mellan utopin om sekelskiftets borgerliga idealhem och idén om det framväxande folkhemmet, en kontinuitet som bl.a. historikern Yvonne Hirdman har påpekat. Sekelskiftets föreställning om den goda barndomen, dvs. det arbetsbefriade, lekande skolbarnet, var något som hängde med in i folkhemmets utopiska syn på barnet. I denna föreställning var bilden av sommarlovet central, det fria sommarlovet ute i grönskan på landet, med dess friska luft och härdande friluftsliv. Ytterligare en utgångspunkt utgörs av Michel Foucaults tankar om disciplinering där tid, rum och hygien utgör viktiga disciplineringstekniker. Men motståndets mekanismer är också centrala i avhandlingen och där har författaren bl.a. inspirerats av etnologer som Birgitta Svensson, Karin Salomonsson och Lars-Eric Jönsson.

Kapitel två, "Från filantropi till social rättighet", handlar om hur det gick till när välgöreheten blev en del av välfärdsbygget. Många av aktörerna inom koloniverksamheten var även ideellt engagerade inom lokalföreningarna och detta garanterade en kontinuitet i verksamheten. Den övergripande målsättningen för koloniverksamheten var den förebyggande hälsovården. Arbetarklassens barn skulle förbättra såväl sin

fysiska hälsa som sin moral, allt i akt och mening att förbättra folkmaterialet. Skillnaden i inställning mellan företrädare för den filantropiska föreningen och samhällets representanter var att de senare ville ha bort allmöstämpeln och istället se på kolonivistelsen som en allmän rättighet.

Uttagningsförfarandet av barnen behandlas i "Kolonin som 'plantskola' och vikten av en god uttagning". I början av tidsperioden var det lärare som stod för uttagningen av barnen till kolonierna, men så småningom blev det läkare som tog hand om detta. Tanken var att familjernas dåliga inverkan på de fattiga barnen skulle undvikas och de skulle påverkas i rätt riktning. Fattigdom ansågs snarare vara ett moraliskt problem än ett ekonomiskt. Från myndigheternas sida betonades vikten av att ta ut barn med god prognos, barn som det lönade sig att satsa på. Barnen skulle vara klena, men inte alltför sjuka, de skulle komma från fattiga hem med hederliga föräldrar och de fick inte vara vanartiga. I praktiken skickades dock även sjuka barn ut på koloni. Det skulle vara lika många flickor som pojkar på kolonin, detta för den goda stämningens skull. Man menade att om det enbart var pojkar på kolonin, så blev det för bråkigt och om det var för mycket flickor så blev stämningen passiv och förslöande. Den ideala åldern för ett kolonibarn var tio år, men under den senare delen av perioden varierade åldrarna mellan fem och fjorton år. Det förekom faktiskt även barn i tvåårsåldern på kolonierna.

"Koloniernas kulturella ordning" tar upp en av de disciplineringsmetoder som skulle kultivera arbetarklassbarnen på kolonin, tidsdisciplineringen. Genom de bestämda tidernas regim skulle goda vanor inpräntas. Dagarna på kolonin var noggrant strukturerade med måltiderna som de fasta mönstringspunkterna. Arbetet var också ett viktigt instrument för att inplantera goda seder hos barnen. Vilotimmen delade upp dagen i två hälften. Det dagliga badet var för många höjdpunkten, utom för badkrukorna, förstås. Dessa stod lägst i kurs, både hos personal och kamrater. Även den fria tiden schemalades. Under slutet av undersökningsperioden skedde i enlighet med professionaliseringssträvandena ett vetenskapliggörande av lek och fritid och det börjar uttalas krav från officiellt håll på pedagogiska kunskaper hos personalen. Barnen stod också för ett eget skapande av tidsritualer, t.ex. lilla och stora busveckan, upptåg som avslutade kolonivistelsen.

"Koloniarenor – landsbygden, socknen, trädgården och byggnaden" behandlar en annan typ av discipline-

ringsteknik, den som handlar om rumsindelning och var sak på sin plats. Under hela undersökningsperioden hävdas från officiellt håll vikten av en hemliknande miljö på kolonin. Paradoxalt nog försiggår samtidigt en utveckling från små enheter till stora institutioner. Från början var kolonierna inhysta i små bondgårdar men efterhand byggdes det moderna logementsliknande byggnader där hundratals barn inrymdes. Koloniområdet inramades av staket, vilket för många barn bidrog till känslan av att vara internerade. Barnen skapade dock ofta sina egna frizoner i skogen och sina egna privata områden i de kojor de byggde.

Det var ofta förbjudet att vistas inomhus om dagen. Matsalen var den offentliga arenan. Barnen marscherade in i matsalen i takt, det skulle råda tystnad därinne och eventuella bestraffningar delades ut i detta rum. Om barnet skulle agas fick det ibland själv gå till skogen och hämta riset. Man kunde också som straff få en måltid indragen eller vara tvungen att sova ensam. De barn som fått sina brev censuret för att de skrivit till sina föräldrar att de längtade hem eller på annat sätt klagat, fick som straff läsa upp sitt brev, varefter det revs sönder.

Barnen upprättade också egna hierarkier i matsalen och i sovsalarna. Där rådde de äldre och starkare över de yngre och svagare.

I "Den sunda livsföringen" behandlas den hälsolära för såväl fysisk som psykisk sundhet, som skolhälso-programmet utformade redan i slutet av 1800-talet och som förespråkade sunda vanor, hygien, näringsriktig mat och frisk luft. Offentliga källor och personal hävdar att barnen fick riklig och vällagad mat, men informanterna uppger att det inte var alltför ovanligt att man fick gå omkring och vara hungrig. Den tunga mjölmaten dominerade, mjölk ansågs vara lika med hälsa och kaffe fick endast drickas om söndagen. I slutet av perioden infördes också grönsaker på matsedeln. De barn som inte ville äta upp fick sitta med sin mat tills de kräktes. Många försökte slänga ut sin mat genom fönstret eller också gömde de mat som de inte tyckte om.

Frisk luft var tidens universalmedel och luftkubens betydelse betonades, dvs. kubikmetern luft per barn. I praktiken var det dock många kolonibyggnader som byggdes på fuktig mark och som uppvisade mögel och svamp på innerväggarna. Lössen utgjorde ett särskilt svårt problem. Löss förknippades med fattigdom och dåliga seder. Pojkarna snaggades vid ankomsten, vilket av många upplevdes som en extra förnedring. Även flickorna klipptes ibland och såg ut som "stubbade

igelkottar". Efter att barnen hade klippts, smordes sabadill in i håret och informanterna berättar att det brände som eld i huvudet. Allt detta utformade sig till en ritual som inledde kolonivistelsen.

Flickorna gymnastiserade på kolonin, medan pojkar deltog i idrott och lagsport, aktiviteter som ansågs främja laganda samtidigt som tävlingsandan väcktes. Sportandet understödde den elitism och det formande av koloniaristokratin som rådde bland pojkarna. De som var duktigast i fotboll och idrott blev herrar på täppan, medan de svagas ställning ytterligare undergrävdes.

Hur mätte man då kolonivistelsens stärkande effekt? Detta handlar kapitlet "Skapandet av den normale kolonisten" om. För det första gjorde man subjektiva bedömningar, som de framgångshistorier som personalen berättade i rapporterna, där bleka, klena och trötta barn förvandlades till friska, pigga barn med rosor på kinden. Men det viktigaste instrumentet för bedömning var ändå vägningen. Centreringen vid viktökningens betydelse resulterade i att man vid invägningen, i början av kolonivistelsen, försökte få barnen att göra ifrån sig på toaletten innan man vägde dem. När de skulle vägas vid hemfärden, propade man i dem mat och låste toaletten. Detta medförde att somliga barn i full desperation måste rusa in i skogen och uträta sina behov.

Detta kapitel tar också upp de specialkolonier som upprättades för barn med speciella behov, t.ex. psykiskt ömtåliga barn, "psykopatiska" barn och sängvårdare. Man motiverade specialkolonierna med behandlingsskäl – barnen skulle där få sina särskilda behov tillgodosedda – men den största anledningen till specialkoloniernas upprättande var av praktisk art. Dessa barn ansågs vara alltför besvärliga för de vanliga kolonierna.

Barndomssyn, klass- och tidsperspektiv

Författaren har anlagt ett processuellt perspektiv på sitt ämne och undviker därigenom att, som den etnologiska kulturanalysen ibland kritiserats för, frysa fast det historiska skeendet i oföränderliga segment. När det gäller diskurserna kring barnet, familjen och hemmet betonas dock stundtals kontinuiteten mellan filantropins och folkhemmets utopier för mycket. Det finns en kontinuitet, men ibland är den bara skenbar och ofta utgör utopierna varandras motsatser. Sekelskiftets utopi kring barnet och idealhemmet har sin klassbas i den oskarianska borgerligheten, medan tankarna om kärnfamiljen och synen på barnet i 1930-talets folkhemstankar växte fram ur det myrdalska projektet, en diskurs

med hemvist i den framväxande svenska medelklassen. Folkhemsutopins tankar om kollektiv barntillsyn var tänkt att gälla för samtliga klasser. Den framväxande nya medelklassens avantgarde visade sitt ideologiska ställningstagande genom att eftersträva detta även för sina egna barn. Sekelskiftets tankar om kollektiv barnverksamhet däremot var endast tänkt för arbetarklassens barn, inte för filantropernas egna. För borgerlighetens barn var det individualismens ideal som gällde.

Ett annat exempel på att skillnaden mellan de olika tidsperioderna inte tillräckligt har uppmärksamats är när det gäller kontrasten mellan sekelskiftets disciplineringsstanke och den framväxande diskursen kring barnens behov som träder fram på 1950-talet. Sekelskiftets disciplinerande, hygienistiska barnuppfostringsdiskurs härstammade från den barnmedicinska litteratur som framfördes framför allt från tyska pediatrikers naturvetenskapligt influerade diskurs. Den behovsriktade synen på barnen däremot var influerad av efterkrigstidens amerikanskt dominerade psykoanalytiskt grundade psykologi. När den behovsriktade synen på barnen fick sitt genombrott i samhället inträdde en förändring i förhållningssättet till barnen hos koloniverksamhetens företrädare, vilken avspeglade sig i den praktiska verksamheten och detta diskursbrott har inte tillräckligt poängterats i avhandlingen.

Det hade även varit önskvärt att författaren hade problematiserat motsägelserna inom de officiella barnomsdiskurser som styrde koloniverksamheten. Münger menar att individualism, familjekänsla, hemtrevnad och frihet var viktiga styrord för koloniverksamheten. Men i själva verket så är dessa endast honnörsord utan täckning i den praktiska verkligheten. Detta kan man finna om man jämför diskurserna med den praxis som hon har beskrivit på andra ställen i boken. Den individualism, t.ex., som Münger hävdar eftersträvades, visar sig vid närmare granskning vara i det närmaste obefintlig, i alla fall fram till 1950-talet. I själva verket gick behandlingen ut på att avindividualisera barnen, en procedur som inleddes med ankomstritualens klippning och avlusning. Paketförsändelser, t.ex., ansågs vara allmän egendom och inga privata tillhörigheter fick förekomma utom de allra nödvändigaste. Dessa motsägelser kan förklaras med hjälp av klassmässiga faktorer. Olika villkor förutsattes gälla för borgerlighetens barns barndom än för arbetarklassbarnens. Det var arbetarklassens barn som skulle avskiljas från hem och familj för att lära sig sätta hem och familj i centrum, det var dessa som med fördel skulle disciplineras kollektivt

i logementsliknande kaserner, avindividualiseras, görs till objekt för korrigerings. Det fria, arbetsbefriade sommarlovet var något som hörde borgarklassbarnen till. Först på 1950-talet, i och med välfärden och den psykologiska barnavårdskursens segertåg, kom sommarlovet till arbetarklassens barn.

Vad är motstånd?

Münger har genom de muntliga källorna fått syn på barnens motståndskamp mot disciplineringssträvandena. Berättelserna om barnens egenhändigt skapade frizoner i bl.a. kojorna i skogen, deras "tjuvbadande", lilla och stora busveckan som avslutade kolonivistelsen och allehanda andra hyss, ger perspektiv på framställningen. Men ibland tycker jag att man kan ifrågasätta författarens tolkningar. Vad är motstånd egentligen? När barnen kräks t.ex., eller när de bajsar i skogen för att dassen är låsta, är det att göra motstånd genom att "manipulera sin vikt" (s. 234, 265)?

Münger betonar – i sin vilja att se barnen som aktivt handlande subjekt – tendenserna till motstånd, men hennes egna etnografiska beskrivningar motsäger ofta de analytiska slutsatserna. Som helhet karaktäriserades inte barnens egen skapade kultur av motstånd utan av den hierarki som existerade på institutionen, vilken i sin tur var en avspeglning av den rådande samhällshierarkin. Barnen organiserade det egna minisamhället enligt mönster från det stora, de utsatte de mindre och svagare för samma slags behandling som de själva blivit utsatta för. Barnen var objektiviserade, avpersonifierade, övervakade – före detta kolonister säger att de i efterhand har reflekterat över hur de på många sätt behandlades som fångar. Tvångsklippningen vid ankomsten, de logementsliknande sovsalarna, kravet på fullständig tystnad under vilan för att man inte skulle få stryk, marscherandet in i matsalen, kravet på "dödstystnad" under måltiden, censuren av breven, att bli tvingade att läsa upp brev med "felaktigt" innehåll inför alla i matsalen och därefter riva sönder det, att vara tvungen att hämta ris själv inför bestraffningar, att bli inlåst i garderobsliknande utrymmen eller bli tvungen att sova ensam som straff, "pissalen" som sängvätarna fick ligga i, idrottsövningarna och lekarna där elitismen frodades; allt kan ses som element ingående i en auktoritär, förtryckande struktur.

Förtryck föder förtryck och de vuxnas behandling av barnen skapade ett pennialistiskt system. I barnens minisamhälle rådde de starkares regim: de äldre och starkare tog mat från de mindre, tvingade dem att utföra

arbetet, band dem och slog dem. En koloniaristokrati uppstod bland barnen och personalen uppmuntrade eller såg mellan fingrarna på mobbningen. Muntliga källor talar om hur "badkrukorna" trakasserades av såväl barn som personal, hur sängvätare – "blötare", "pisso" – straffades och hur eventuell empati hos barnen bestraffades. Hur livet såg ut på specialkolonierna, där "bråkiga" barn blandades med speciellt ömtåliga, kan man endast föreställa sig.

Författaren vill i värdighetsforskningens anda gärna överbetona de tendenser till motstånd som fanns. Enligt min mening karaktäriserades dock kolonibarnens egen skapade värld snarare av pennialism och mobbning, av en efterhärming av den vuxna, auktoritärt styrda och hierarkiskt utformade världen, än av frihetliga zoner och möjlighet till motstånd. För att förklara sådana förtryckande fenomen måste man gå till den psykologiska forskningsinriktning som talar om den auktoritära människans uppkomst, en forskning med förgrundsnamn som Alice Miller, Wilhelm Reich och C.G. Jung.

Avslutning

I denna avhandling faller belysningen på ämnet från olika håll, flera discipliner har inspirerat, den pendlar mellan olika nivåer och skilda källmaterial har använts. Såväl samhällsstrukturer som enskilda aktörer studeras, ljuset faller både från ett ovanifrån- och ett underifrånperspektiv. Detta har berikat studien. Disciplinerings- och kultiveringsprojektet har beskrivits, samtidigt som barnens och personalens agerande har lyfts fram. Förändringsprocessen inom verksamheten, från filantropisk välgörenhet till professionaliseringen i folkhemmet har analyserats, samtidigt som den kontinuitet som hela tiden existerat på grund av det sociala nätverket och de ekonomiska villkoren, har poängterats.

Studien ger ett intryck av rörlighet. Här finns, med några undantag, ingen känsla av fastlåsta, oföränderliga kulturmönster, ett fenomen som kan uppstå när man fryser tid, tar ut ett snitt ur historien och tematiserar vardagsverkligheten. Avhandlingen undviker den fällan genom den ständiga perspektivbrytningen. Istället för fastlåsta kulturella system kan man snarare tala om en ständigt närvarande dialog där olika röster hörs: de offentliga rösterna i samhällsdebatten, de statliga och lokala tjänstemännen, personalen, barnen, sommargästerna osv. Texten befinner sig i ett pågående samtal, i en oavbruten rörelse och detta ger perspektiv och djup åt avhandlingen.

Marianne Liliequist, Umeå